

PAPER DETAILS

TITLE: SÜLEYMANİYELİ BINBASİ MEHMET EMİN BEYİN KALEMINDEN GOLTZ PASANIN
ALTINCI ORDU KOMUTANLIĞI VE IRAN OPERASYONLARI

AUTHORS: Figen ATABEY

PAGES: 1948-1961

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/935664>

SÜLEYMANİYELİ BİNBAŞI MEHMET EMİN BEY'İN KALEMİNDEN GOLTZ PAŞA'NIN ALTINCI ORDU KOMUTANLIĞI VE İRAN OPERASYONLARI*

GOLTZ PASHA'S SIXTH ARMY COMMAND AND THE PERSIAN
OPERATIONS ACCORDING TO SULEYMANİYELI MAJOR MEHMET
EMİN

Figen ATABEY**

Geliş Tarihi/Received:09.12.2019

Kabul Tarihi/Accepted:30.12.2019

ATABEY, Figen, ,(2020), "Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey'in Kaleminden Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı ve İran Operasyonları", Belg Dergisi, C.2, S.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/1, ss. 1948-1951.

Öz

Bu çalışma, Almanya'nın doğuya yönelik politikası kapsamında Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı'na ilişkin Süleymaniyeli Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey'in tespitlerini içermektedir. Binbaşı Mehmet Emin Bey, Irak Cephesi'nde Altıncı Ordu Komutanlığı'nda görev yaptığı dönemdeki izlenimlerine binaen hazırlamış olduğu Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası adlı eserinin bir bölümünü tamamen Alman Mareşal Colmar von der Goltz'un Altıncı Ordu Komutanlığı'na atanması, Kut Cephesi'ni ziyareti (12-16 Aralık 1915) ve İran'daki Osmanlı-Alman operasyonlarına ayırmıştır. Irak Cephesi'nin takviyesi maksadıyla 1915 yılının Ekim ayında teşkil edilen Altıncı Ordu Komutanlığı görevine Alman Mareşal Colmar von der Goltz getirilmişti. Mareşal Goltz, Irak Cephesi sorumluluğunun yanı sıra Almanya'nın İran ve Afganistan'daki askerî operasyonlarının koordinasyonu görevini de üstlenmişti. Binbaşı Mehmet Emin Bey, bahse konu eserinde Goltz Paşa'nın Irak ve İran üzerine izlediği politikalarına ilişkin tespitlerini eleştirel bir dilde ortaya koymaktadır. İran seferine fazlasıyla karşı olan Mehmet Emin Bey, eserinde İran Cephesi'ni açmak için ortada hiçbir askerî gereklilik olmadığını vurgulamaktadır. Mehmet Emin Bey, İran Cephesi'nin açılmasından Goltz Paşa'yı sorumlu tutmakta ve bu cephenin açılmasını bütün Irak'ın kaybı ile özetlemektedir. Çalışmada, Mehmet Emin Bey'in Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası adlı eserinin yanı sıra konu ilgili arşiv belgeleri, hatırat ve temel eserlere yer verilerek, net bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Irak Cephesi, Binbaşı Mehmet Emin Bey, Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası, Alman Mareşal Goltz Paşa, Osmanlı Altıncı Ordu Komutanlığı, İran Operasyonları.

Abstract

In this paper, the remarks of Major Mehmet Emin are represented concerning to the German policy towards east and the related role of Field-Marshal von der Goltz, as the Commander of Sixth Army. Mehmet Emin Bey who served as a staff officer on the Turkish Sixth Army in Iraq devotes a chapter in his book on the Attack and the Siege of Kut-al-Amara to discussion of the appointment of Field-Marshal von der Goltz to the command of the Turkish Sixth Army, to Goltz's visit to the Kut front

*Bu çalışma, 6-9 Aralık 2017 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen 100.Yılında I.Dünya Savaşı'nın Hukuki ve Tarihi Yönleri (Alman-Fransız Penceresi) Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fatabey@agri.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-7916-1602).

(12th-16th December, 1915), and to Turco- German operations in Persia. In October 1915, Goltz Pasha was appointed commander of a new formation, to be known as the Sixth Army. In addition to the responsibility for the Iraq front, Goltz Pasha also took over the task of coordinating the German military expeditions in Persia and Afghanistan. In his book, he critically analyzed the policy of Goltz Pasha relating to Iraq and Persian operations. Major Mehmed Emin is very bitter against the Persian adventure. For him; "There was no military necessity to send an expedition to Persia". In his book, he blames Goltz Pasha for creating the Persian front and summarize this action with the loss of whole Iraq. This paper, beside the memoirs of Attack and the Siege of Kut-al-Amara written by Mehmet Emin, will also be supported by the archival documents, memoirs and basic documents relating to the subject.

Keywords: World War I, Mesopotamian Front, Süleymaniyeli Major Mehmet Emin, Attack and the Siege of Kut- al-Amara, German Field Marshal von der Goltz, The Ottoman Sixth Army, Persian Operations.

Giriş

Çalışmada ağırlıklı olarak Süleymaniyeli Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey'in *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası* adlı eserinden istifade edilmiştir.¹ Konuya geçmeden önce yazarın özgeçmişi ve eserin içeriği hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda mütalaa edilmektedir. Mehmet Emin Bey, 1880 yılında Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğmuştur. 1893 yılında Süleymaniye'de Askeri Rüştîye'yi, 1896 yılında Bağdat'ta Askeri İdadi'yi, 1899 yılında İstanbul'da Harp Akademisi'ni bitirmiştir. Muhtelif birçok görevin ardından Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine binbaşı rütbesine terfi ettirilerek *Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı'nda Harekât Şube Müdürü* olarak görevlendirilmiştir. Irak Cephesi'nde Altıncı Ordu'nun kurulması ile birlikte 1915 Aralık ayı itibarıyla bu ordunun İstihbarat Şube Müdürlüğü görevine atanmıştır. 1917 yılının Mart ayında Bağdat'ın düşmesinden sonra Ordu Komutanlığı ile beraber önce Musul'a, bir süre sonra da İstanbul'a dönmüştür. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni takiben Osmanlı Devleti'ndeki son görev yeri olan Harp Tarihi Tetkik Üyeliği'ne atanmıştır. 23 Temmuz 1923 tarihi itibarıyla Ordudan ayrılarak, Bağdat'a gitmiş ve Irak Krallığı'nın hizmetine girmiştir. Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde Harp Okulu'nda hocalık ve çeşitli bakanlık görevlerini icra etmiştir. 1948 yılında vefat eden Mehmet Emin Bey'in kabri Süleymaniye'de bulunmaktadır. Mehmet Emin Bey, Osmanlı Devleti'nde subay olarak görev yaptığı süre içerisinde askerî harp tarihine ilişkin özellikle Irak tarihi ve Irak'taki Osmanlı-İngiliz mücadelesini konu alan çok sayıda eser yazmıştır. Yazarın geneli Osmanlıca olan eserlerinden bazıları şunlardır: *Irak'ı Nasıl Kaybettik* (Askerî Matbaa, İstanbul, 1920), *Irak'ta Türk-İngiliz Seferi ve Hatalarımız* (Askerî Matbaa, İstanbul, 1921), *Selman-ı Pak Meydan Muharebesi ve Zeyli* (Askerî Matbaa, İstanbul, 1921), *Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vekâyi'* (Askerî Matbaa, İstanbul, 1921), *Bağdat ve Son Hadise-i Ziyai'*, (Askerî Matbaa, İstanbul, 1922).² Çalışmamızda istifade edilen *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası* adlı eserini ise Binbaşı

1 Binbaşı Mehmed Emin, *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası*, CAB 44/35 [The National Archives (TNA), Kew, United Kingdom,]. Çalışmada eserin İngiliz Ulusal Arşivi'nden temin edilen Osmanlıca ve İngilizce nüshalarının yanı sıra 2016 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sadeleştirilerek yayınlanmış nüshasından da istifade edilmiştir. Binbaşı Mehmet Emin, *Kutul-Amâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak-Yay. Haz. Sezai Dumluşınar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

2 Binbaşı Mehmet Emin, *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak-Yay. Hz. Sezai Dumluşınar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.10; Mehmet Emin Zeki Bey, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri*, Apec & Öz-Ge Yayınları, İsveç, 1998, s.5-6; Bahattin Demirtaş- Mustafa Alpaslan, "Askerî Raporlar ve Hatıratlara Göre Irak Cephesi", *Kutü'l-Amâre Zaferi*, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016- Mardin), *Bildiri Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016, s.86.

Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey'in Kaleminden Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu
Komutanlığı ve İran Operasyonları

Mehmet Emin Bey, 1922 yılında iki defter hâlinde yazmış, ancak yayınlamamıştır. Yazar bu eseri, Irak Hükûmeti'nde görev yaptığı esnada 1925 yılının Ağustos ayında Kraliyet Savunma Komitesi'nin Harp Tarihi Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.³ İngiliz Ulusal Arşivi'nde muhafaza edilen 321 sayfadan ibaret Osmanlıca eserin orijinalinin tamamı aynı zamanda İngilizceye tercüme edilmiştir. Buna binaen İngilizce çevirisine bir takım ilave ve yorumlar eklenerek ayrı bir özet kitapçığının da çıkarıldığı görülmektedir. Eserin Osmanlıca nüshası, 2016 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sadeleştirilerek, yayınlanmıştır.⁴

Alman Mareşal Goltz'un Irak Cephesi'nde Altıncı Ordu Komutanı olarak göreve başladığı sırada İstihbarat Şube Müdürlüğü görevini ifa eden Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey, on bölümden oluşan 321 sayfalık eserinin "*Mareşal von der Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da*" adlı altındaki üçüncü bölümünü, tamamen Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı görevine getirilmesi ve müteakiben İran Cephesi'nin açılması ve bu durumun Irak Cephesi üzerinde yapmış olduğu olumsuz etkileri üzerine ayırmıştır.⁵ Çalışma, eserin orijinaline ilaveten İngilizce tercümesi ve özet kitapçığından yapılan değerlendirmeler ışığında, *Altıncı Ordu'nun Kurulma Gerekçesi ve Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı Görevine Atanması; Von der Goltz'un Şahsiyeti ve Irak; Goltz Paşa'nın Kut Cephesi'ni Ziyareti ve Bu Ziyaretin Hedeflediği Maksat; Doğu'ya Yönelik Alman Politikası Bağlamında İran Cephesi'nin Açılmasından Doğan Zararlar*; adlı altındaki alt başlıklar çerçevesinde ele alınacaktır.⁶

1. Altıncı Ordu'nun Kurulma Gerekçesi ve Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı'na Atanması

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na dahil olduktan sonra ilk muharebelerin başladığı cephe, Irak Cephesi'dir. İngiltere, daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girmediği dönemde Basra Körfezi'nde Abadan petrol tesislerini korumak amacıyla Arapları kendi tarafına çekmeye ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştı. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilanını müteakip, 6 Kasım 1914'te Basra Körfezi girişindeki Fav yarımadasına asker çıkarması ile başlayan muharebelerin yükü, üç dört ay boyunca sadece 38.Tümenin omuzlarına yüklenmişti. 22 Kasım 1914'te Basra'nın kolaylıkla işgali, İngilizleri, Irak seferini büyötmeye teşvik etmişti. Basra'nın muhafaza ve müdafaası için İngiliz birlikleri ileri harekâtına devam ederek, 9 Aralık 1914'te Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna kasabasını ele geçirmişti.⁷ Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Kurna'da

3 Yazarın eseri bağışladığına dair tarih ve bilgi, eserin İngilizce tercümesinin kapak sayfasında bulunan özgeçmiş bilgilerinde yer almaktadır; Binbaşı Mehmet Emin Bey, *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası*, (Orijinal Osmanlıca Eser), TNA CAB 44/35; The Attack and the Siege of Kut-al-Amara by Muhammed Amin Bey (Trans. by Lt.-Col.G.O.de R.Channer) With a Summary by Colonel F. E. G Talbot, TNA, CAB 44/34.

4 Binbaşı Mehmet Emin, *Kutul-Amâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak-Yay. Hz. Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016).

5 Osmanlıca eserin Üçüncü Bölümünde şu başlıklara yer verilmiştir: Altıncı Orduya Mücmel Bir Nazar (Gaye-i Teşekkül, Topçu Mareşalin Tayini, Derece-i Nüfuz ve Salahiyeti, Bağdat'a Muvasalatı), s. 85-90; Von der Goltz'un Şahsiyeti ve Irak, s. 90-97; Goltz Paşa'nın Cepheyi Ziyareti, Cephe Ziyaretinde İstihdaf Ettiği Maksat, İran Cephesi'nin İhdasından Doğan Zararlar, s. 97-108.

6 Eserin Üçüncü Bölüm Başlığı birebir İngilizce tercümesinde "Altıncı Ordu; Von der Goltz'un Cephe'yi Ziyareti-Sebepleri; Doğu'daki Alman emelleri- İran Cephesi'nden Haberler, [The Sixth Army-Von der Goltz visit to the front-the reasons; German aims in the East- news from the Persian front]," olarak yer alırken, özet kitapçığında bölüm başlığı, " Mareşal von der Goltz ve İran Macerası [Field-Marshal von der Goltz and the Persian adventure]" olarak verilmiştir.

7 Figen Atabey, "Kütü'l Amâre Kuşatmasına Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı Pak Zaferi", *Kütü'l-Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin) Bildiri Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2016, s.207-209.

esir düşen 38. Tümenin komutanı Albay Suphi Bey'in yerine Yarbey Süleyman Askerî Bey, 1915 yılının Ocak ayı başında Bağdat Valiliği ile Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevine getirilmişti.⁸ Bölgedeki bir tümenlik ordunun, yerel ahaliden katılacak gönüllü aşiret kuvvetleri ile İngilizlerle başa çıkabileceği var sayılıyordu. Süleyman Askerî Bey ve çoğunluğu aşiret kuvvetlerinden oluşan birlikleri 14 Nisan 1915 günü İngiliz birliklerine karşı gerçekleştirilen Şuayyibe Muharebesi'nde yenilgiye uğramış ve bu yenilgi üzerine Süleyman Askerî Bey intihar etmişti.⁹ Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, 24 Nisan 1915 tarihinde Süleyman Askerî Bey'in vefatı dolayısıyla Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na Albay Nurettin Bey'i atamıştı. Şuayyibe Muharebesi'ni takiben İngiliz birlikleri, Basra'dan Kurna'ya kadar olan bölgeye yerleşmiş ve bu durum İngilizleri bölgede daha geniş kararlar almaya itmişti. General Townshend emrindeki 6.İngiliz-Hint Tümeni 3 Haziran 1915'te Amare'yi, 25 Temmuz 1915'te Nasiriye'yi ele geçirdikten sonra Bağdat üzerine ilerlemeye başlamıştı. Albay Nurettin Bey, Kutü'l-Amâre'de bir savunma hattı oluşturarak İngilizleri durdurmak istediye de elindeki yetersiz kuvvet sebebiyle bunda muvaffak olamamış ve Kutü'l-Amâre, 28 Eylül 1915'te İngilizlerin eline geçmişti. Birinci Kutü'l-Amâre Muharebesi'nden sonra General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin Bağdat üzerine yürümesi Irak Cephesi'nde tehlikeli ve buhranlı bir durum oluşturduğundan derhal bu cepheyi savunmak üzere müstakil bir ordu kurulması düşüncesi gündeme gelmişti. Dicle Cephesi'nde bu başarısızlıklar yaşanırken, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin birlikte gerçekleştirmesi öngörülen İran ve Afganistan operasyonları da daha başlangıçta büyük bir hezimetle sonuçlanmıştı.¹⁰ Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Irak ve İran Cepheleleri'ndeki bu gelişmeleri dikkate alarak, 5 Ekim 1915 tarihinde teşkil edilen Altıncı Ordu Komutanlığı'na Alman Genelkurmayının da telkinleri ile Saroz bölgesinde Birinci Ordu Komutanı olarak görev yapan Alman Mareşali von der Goltz'u atamıştı.¹¹ Irak'ta ve

8 Genelkurmay ATASE Arşivi, BDH, 3603-3-28-0.

9 Genelkurmay ATASE Arşivi, BDH, 3604-7-11.

10 Rusya ve İngiltere, henüz 1907 yılında İran'ı kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmıştı. Bu tarihten sonra Ruslar Kuzey İran'da, İngilizler de Güney İran'da ticari, askeri ve siyasi faaliyetlerine hız vermiş, hatta bu bölgelerden Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını ve güvenliğini tehdit etmeye ve sınır meselelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti ve İran arasındaki ilişkilere müdahale etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti ve Almanya ise, Afganistan ve Hindistan yolunun giriş kapısı durumundaki İran'ı, Cihad-ı Ekber'e kazanabilmek için çeşitli heyetler oluşturmuşlardı. Alman gizli servis üyeleri maddi imkânlarla İran aşiretlerini kendi yanlarına çekmeye ve bunlarla Rus ve İngilizlere karşı mücadele etmeye çalışmıştı. Bu bağlamda 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı-Alman gizli ittifak anlaşmasının imzalanması ile birlikte Alman Genelkurmayınca planlanıp, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından hayata geçirilen plan doğrultusunda, Afganistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanma başlatılmasını sağlamak üzere 20 kişilik bir Alman heyeti oluşturmuştu. Buna paralel olarak İstanbul'da bu heyet ile çalışması öngörülen "Rauf Bey Müfrezesi" teşkil edilmişti. Rauf Bey, hem Türk hem de Alman heyetinin komutanı olarak atandı. İki ekip, İstanbul'da bir araya gelmiş ve üç katile hâlinde Halep'e hareket etmişti. Heyet komutanı Hüseyin Rauf Bey, Heyet Kurmay Başkanı Piyade Binbaşı Ömer Fevzi (Mardin) Bey ve daha önce İran Konsolosluğu yapmış olan Wilhelm von Wassmuss'un yer aldığı ilk katile, 14 Eylül 1914 günü trenle yola çıkmıştı. Ancak, beraber çalışmak zorunda olan bu Alman ve Osmanlı subayları arasında daha Halep yolundayken anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştı. Anlaşmazlığın ana sebebini, müfrezenin organizasyon eksikliği ve Almanların bir Osmanlı subayının emri altında çalışmak istememeleri oluşturuyordu. Osmanlı ve Alman subayları arasındaki anlaşmazlıklar İstanbul ve Berlin'e bildirilince, Osmanlı tarafı Afganistan'a kadar uzanmaktan vazgeçerek, İran'da kalmayı uygun görmüştü. Operasyonları tek başına gerçekleştirmeyi kararlaştırılan Alman heyeti ise 1915 yılı Ocak ayı ortasında Bağdat'ta bir araya gelmiş ve bir kısmı Konsolos Wassmuss'un öncülüğünde Güney İran'a, bir kısmı da Üsteğmen Oskar Niedermayer'in öncülüğünde Tahrân'a geçmişti. [Metin Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s.200-202; Kemal Özden, "Hans Von Kiesling'in Gözünden Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kutü'l-Amâre ve İran Operasyonları", *I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016 Mardin*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.344; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014, s.37-38].

11 BOA,HR.SYS.2338-9-M.18.; Mareşal Colmar von der Goltz, 1843 yılında Doğu Prusya'nın Bielkenfeld kentinde doğmuştur. Von der Goltz, 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde bulunduktan

Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey'in Kaleminden Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu
Komutanlığı ve İran Operasyonları

İran'da başarı kazanmak ve İran'da görev yapan Türk-Alman askerî ve siyasi memurları arasındaki koordinasyon eksikliğini gidermek amacıyla Goltz Paşa'ya 22 Ekim 1915 tarih ve 10390 numaralı Başkomutanlık Vekâletinden Enver Paşa imzalı gönderilen şifreli yazı ile Altıncı Ordu'nun büyüklük derecesi ve görev sınırları belirtilmişti.¹² Bu talimata göre; Goltz Paşa, İran'daki kuvvetleri Merkezi Devletler ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine hizmet edecek şekilde kullanmakla ve İran'ın bağımsızlığını elde etmeye yönelik girişimleri yönetmekle sorumlu bulunuyordu. Bu yolda atılacak ilk adım, İngiltere ve Rusya'ya karşı İran'ı ayaklandırmak amacıyla İran ordusunun kurulması için gerekeni yapmaktır. Bahse konu yazıda Goltz Paşa'ya bu görevi icra ederken çok geniş yetkilere sahip olacağı ayrıntısıyla bildiriliyordu.¹³ Halep ve Diyarbakır vilayetlerinin doğusundan Afganistan ve Hindistan'a, Van Gölü'nden Irak'ın güneyindeki harp cephesine kadar çok geniş bir saha üzerinde çok geniş yetkilerle donatılmış olan Altıncı Ordu Komutanı von der Goltz Paşa, Irak Cephesi'nden sorumlu olmasının yanı sıra Almanya'nın İran faaliyetlerinden de sorumlu bulunmaktaydı.¹⁴ Yine İran ordusunun kurulması için gerekli para, silah, cephane

sonra, 1878-1883 yılları arasında Berlin'deki askerî akademide öğretmenlik yapmış, "*Silahlanan Millet (Millet-i Müselleha)*" adlı kitabını 1883 yılında yayınlamıştır. Haziran 1883'te yarbaylığa terfi etmesi ile birlikte askerî müşavir olarak Osmanlı Ordusu'na katılmak üzere Alman askerî heyeti içinde yer almıştır. 1897 yılında Korgeneral rütbesi ile Almanya'ya geri dönen Goltz Paşa, 1908 yılında tekrar Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmek üzere davet edilmiştir; 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi ederek, Osmanlı Ordusu'nun Erkân-ı Harbiye Riyaseti İkinci Başkanlığı'na kadar yükseltilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ağustos 1914'te Almanya'ya dönmüş; işgal edilen Belçika'nın askerî valiliğine atanmıştır. Bu görevde kısa süre kalmasının ardından Goltz Paşa, 12 Aralık 1914'de İstanbul'a gelmiştir. 1915 yılının Şubat ayı başlarında Osmanlı Başkomutanlık Karargâhında danışmanlık görevine getirilmiştir. Gelibolu'daki 5.Ordu Komutanlığı'nı üzerine alan Liman von Sanders'in yerine Birinci Ordu Komutanlığı görevine atanmıştır. Bu göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra ise 5 Ekim 1915'te yeni teşkil edilen Altıncı Ordu Komutanlığı görevine atanmıştır. 19 Nisan 1916'da yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle Bağdat'taki Genel Karargâhında vefat etmiştir. [Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hâl Tercümesi, K.K.K. Işı Askeri Basımevi, İstanbul, 1953, s.46-48].

12 Sadık Sarısan, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1994 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.58.

13 Altıncı Ordu'nun büyüklük derecesi ve görevleri Başkomutanlık Karargâhından gönderilen 22 Ekim 1915 tarihli ve 10390 sayılı şifrede yer almaktadır: "Şahsınız gerek İran kuvvetlerini *Merkezi Devletler ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun bir surette kullanmaya ve gerekse İran'ın özgürlüğü ve gelecekteki bağımsızlığını sağlamaya yönelik girişimleri idare etmekle yükümlüsünüzdür. Bu hususta ilk vazifeniz İngiltere ve Rusya'ya karşı İran'ı ayaklandırmak ve orada mevcut askeri birlikleri ele alarak bir İran ordusunun kurulmasına gayret göstermeniz ve bu görevin yerine getirilebilmesi hususunda bir Osmanlı Mareşali sıfatıyla aşağıdaki imkânlar sizin emrinizde olacaktır; Şimdiki İran ordusu dahil olduğu hâlde Osmanlı-İran sınırında ve Musul, Bağdat, Basra vilayetleri bölgesinde bulunan Osmanlı birlikleri ve buralara gönderilecek her türlü destek birlikleri, depo taburları, sınır birlikleri ve jandarma kuvvetleri bu gruba dahildir. Yine İran ayaklanmasına yardımda bulunmak üzere ileride oraya gönderilecek birlikler de emriniz altına girecektir. Bütün bu kuvvetler, "Altıncı Ordu" adını alacaktır. Kafkas hududunda bulunmakta olan III. Ordu tarafından –istenildiğinde-size destek sağlanacaktır. Bundan başka Osmanlı Devleti'nden ve Almanya'dan İran ve Afganistan'a gönderilmiş subaylar ve heyetleri, İran'daki Osmanlı ve Alman Askeri ataşeleri ve konsolos vekili olarak görevlendirilen menzil subaylar emrinizdedir."*

[Binbaşı Mehmed Emin, *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası*, (Orijinal Osmanlıca Eser), TNA CAB 44/35), s.85-86; Faruk Yılmaz, *Colmar Von Der Goltz, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hatıratı"*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.118-119].

14 TNA CAB 44/35, s.87; Goltz Paşa daha 1880'li yılların ortalarında Türk-Alman birliklerinin İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a gönderilerek Müslüman halkın İngiltere'ye karşı ayaklandırılması planını geliştirmiş ve bu düşüncesini 2 Eylül 1908 tarihindeki görüşme sırasında Kaiser II. Willhem'e şahsen aktarmıştı. Goltz Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren Hindistan, İran, Afganistan meseleleri ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Paşa, Altıncı Ordu Komutanlığı'na atanmadan neredeyse on ay önce 17 Ocak 1915 tarihinde Enver Paşa'ya verdiği bir muhtıradaki Kuzey İran'a girerek Azerbaycan'ı Ruslara karşı sağlam bir cephe hâline koyduktan sonra İran ile anlaşarak Afganistan'a, oradan mahallî halktan temin edilen kuvvetlerle iki kol hâlinde Rusların karargâhı durumuna gelen Orta Asya'ya ilerlemek ve Hint yolunu açmak tavsiyelerinde bulunmuştu. Böyle bir girişimin Müttefik Devletlerin ortak çıkarlarına olduğu kadar Almanya'nın da siyasi ve ekonomik açıdan çıkarına hizmet edeceğinden hiç kuşku yoktu. Almanya'nın bu göreve Goltz Paşa'nın getirilmesini istemesindeki temel amaç ise, İran ve Afganistan operasyonlarını tamamen kendi kontrolü altında tutmak olmuştur. İran ve Irak gibi çok uzak bölgelerde bu işi elden sevk ve idare etmek için Goltz Paşa gibi nüfuz sahibi bir askere

ve harp malzemeleri de Goltz Paşa'nın emrinde kullanılmak üzere temin edilmişti. Alman Hükûmeti de İran birliklerinin teşkili için 30 kişiden oluşan Alman subay heyetini Goltz Paşa'nın emrine tahsis etmişti. Goltz Paşa bu atamadan büyük bir memnuniyet duymuştu. Bu durum Goltz Paşa'nın hatıra defterine yazmış olduğu şu satırlardan net olarak anlaşılmaktadır: “*Vatanımın benden ısrarla esirgediği görevi, sonunda bana yabancı diyarı verdi. Bunun için o diyara ebediyen minnettar kalacağım.*”¹⁵

2. Von der Goltz'un Şahsiyeti ve Irak

Binbaşı Mehmet Emin Bey bahse konu eserinde *Von der Goltz'un Şahsiyeti ve Irak* başlığı altında yeni teşkil edilen Altıncı Ordu'nun başına Goltz Paşa'nın getirilmesinin cephe açısından birçok olumsuz etkiye neden olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Mehmet Emin Bey'e göre; Irak Cephesi, Goltz Paşa'nın Bağdat'a gelişine kadar Alman etki ve tesirinden en az etkilenen bir bölgeydi. 1915 Ocak-Nisan ayları arasında Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak görev yapan Yarbey Süleyman Askerî Bey'in döneminde İran'a sızmak maksadıyla gelmiş olan ilk heyetlerin faaliyetleri onun itiraz ve engellemesi karşısında çok çabuk önlenmişti. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Süleyman Askerî Bey'in yerine atanan Albay Nurettin Bey zamanında da bu heyetlerin bölgede faaliyette bulunmasına müsamaha gösterilmemişti. Ancak Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanı olarak gelişi sadece Irak'a değil, bütün Doğu'nun kaderine de derin bir şekilde etki yapmıştı.¹⁶

Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanlığı görevine atanması Irak Ordusu Komutanı Albay Nurettin Bey'i* memnun etmemişti. Albay Nurettin Bey, Goltz Paşa'nın Irak'ta komutanlık değil, gayr-ı askerî ve gayr-ı millî işlerle uğraşacağı kanaatindeydi.¹⁷ Mehmet

ihtiyaç bulunmaktaydı. Çünkü Goltz Paşa, yalnız siyasi durumlara hâkim olmakla kalmayıp, merkezden uzak bölgelerdeki stratejik ve taktik şartları da dikkate alabilecek bir şahsiyetti. Bununla birlikte İran içindeki Türk ve Alman faaliyetlerinin birbirlerine yardımcı değil engelleyici bir biçimde gelişmesi, Goltz Paşa'nın uzlaştırıcı özelliğinden faydalanılmak üzere bu göreve getirilmesinde önemli etkendi. İşte bütün bu sebeplerle gerek Alman Genelkurmaylığı nezdinde gerekse de Osmanlı Başkumandanlığı nezdinde Goltz Paşa'nın, Altıncı Osmanlı Ordusu Komutanlığı'na atanması uygun görülmüştü. [Sarısaman, a.g.t., s.57; Özden, a.g.m., s.345; Salih Kış, “Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü”, *History Studies*, Vol. 3, 2017, s.125.]

¹⁵ *Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hâl Tercümesi*, a.g.e., s. 33.

¹⁶ TNA CAB 44/35, s. 92-93; Enver Paşa'nın askerî müşavirlerinden biri olan ve 2 Aralık 1917'den 5 Kasım 1918'e kadar Başkomutanlık Vekâletinde görev yapan Alman General Hans von Seeckt'in, 4 Kasım 1918 tarihli raporunda Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman heyetleri ile ilgili olarak yaptığı açıklamalar da, Mehmet Emin Bey'in ifadelerini doğrular niteliktedir: Şartlar ve imkânlar hakkındaki tam bilgisizlik ilk önce başarısızlıkla biten ve romantik mahiyette olan İran, Afganistan ve Süveyş kanalı seferinde kendini gösterdi. Bunlardan herhangi bir başarı elde edilmek şöyle dursun, bunlar çok para ve asker harcanmasına yol açmış ve her şeyden önce bunların birer yıkıntı ile bitmesi neticesinde Alman itibarını zedelemiştir; maalesef buralara gönderilen Alman şahsiyetleri de (fena) seçilmişlerdi. Becerikli ve çalışkan, fakat kısa görüşlü (bilgiç) lerle yan yana, öyle bir sürü kişi gelmişti ki, bunlardan bir kısmı sadece sergüzeştçi ve hareket menzillerini doldurmakta idi. Bir kaç yüz kişi ve birkaç kese altınla İran'dan Rusların ve İngilizlerin çıkarılabilmesinin veya Afganistan Emirinin, zenci reisleri gibi birkaç (cam) incisi ile satın alınabileceğinin mümkün olacağına inanılması bu (Almanların) suçu değildi. Prusya Hariciye Nezareti'nin sevgili “şımarık” çocuğu olan Alman Askerî Heyeti'nin mevcudiyeti, Türkiye'deki Alman faaliyeti için büyük bir yük teşkil etmiştir. [Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s.67].

* Albay Nurettin (1873-1932) [*Sakallı Nurettin Paşa/ Korgeneral Nureddin İbrahim Konyar*]: Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1893'te Teğmen rütbesiyle Harbiye'den mezun olmuş, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşı'nda görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Trakya'daki 2.Kolordunun 4.Tümen komutanı olarak görev yaptığı esnada 24 Nisan 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı görevine atanmıştır. 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a ulaşan Albay Nurettin Bey, 13 Ocak 1916 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Necati Taş, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2014.

¹⁷ Taş, a.g.e., s.39.

Emin Bey, Albay Nurettin Bey hakkında eserinde şu mütalaada bulunmaktadır: *“Nurettin Bey, 1915 yılının Nisan ayında Irak ve Havalisi Komutanı olarak cepheye geldiği zaman memleketi savunacak yetkin bir kuvvetten ziyade tam anlamıyla bir hiç bulmuştu. Ortada 35. Fırkanın iki alayından başka hiçbir şey yoktu. Dicle cephesindeki bütün kuvvetler kısmen esir olmuş veya dağılmıştı. Nurettin Bey bu kötü duruma rağmen ümitsizliğe düşmemiş, takdire şayan bir gayret ve başarı göstermişti. Ancak Nureddin Bey, 24 Temmuz 1915'te Nasiriye'nin kaybı ve 28 Eylül 1915'te Birinci Kutü'l-Amâre Muharebesi felâketi üzerine Selman-Pak mevziine çekilmek zorunda kaldı. Aylarca çalışarak Irak'ın çökmüş olan savunma binasını imkânlar ölçüsünde tamire çalıştı. Bu gayret ve çalışma ve tam vaktinde yetişen kıymetli destek birliklerinin gayretlerinin de ilavesiyle 25 Kasım 1915'te Selman-ı Pak Meydan Muharebesi ve bundan altı gün sonrada yani 1 Aralık 1915'te Delâbiha Muharebesi'ni kazanarak İngilizleri Kutü'l-Amâre'ye getirip tıkmış ve tamamen kuşatma altına almıştı. İşte Nureddin Bey'in felâketle başlayan, ancak zaferle son bulan 7 aylık müstakil komutanlığı....”¹⁸*

Mehmet Emin Bey'in ifadesinden anlaşıldığı üzere Goltz Paşa'nın cepheye gelişi, 1915 yılı Mayıs ayından beri İngilizlerle mücadele eden ve en son olarak da 25 Kasım 1915'te Selman-ı Pâk'ta galip gelerek İngiliz ordusunu Kutü'l-Amâre'de kuşatan Nurettin Bey'i son derece rahatsız etmişti. Nureddin Bey tarafından İngiliz General Townshend ve birliklerinin 7 Aralık 1915'te Kutü'l-Amâre'de kuşatma altına alınmasından sonra 10 Aralık 1915'ten 14 Aralık 1915'e kadar beş gün boyunca cepheye yapılan taarruzlar başarısızlıkla sonuçlanınca Goltz Paşa'nın da tavsiyesi üzerine durdurulmuştu. Mehmet Emin Bey, Kut'a yapılan ve çok fazla asker kaybına sebebiyet veren bu taarruzların Albay Nurettin Bey tarafından özellikle Goltz Paşa ulaşmadan Kut'u ele geçirmek üzere yapıldığını değerlendirmektedir. Yazara göre, Nureddin Bey kazanılacak şerefın kayıtsız şartsız Goltz Paşa'ya mal edileceğine inanmıştı. Teknik zorunlulukların yanı sıra bu sebepten de Goltz Paşa'nın Bağdat'a ulaşmasından önce Kutü'l-Amâre engelini yıkmak ve Selman-ı Pak ile Delabiha zaferlerinin sağladığı gelecek binasına bu üçüncü zaferi sağlam bir temel olarak hazırlamak istemişti.¹⁹

3. Goltz Paşa'nın Cepheyi Ziyareti ve Bu Ziyaretin Hedeflediği Maksat

Altıncı Ordu Komutanı Goltz Paşa, 7 Aralık 1915 tarihinde Bağdat'a ulaşmasının ardından Kutü'l-Amâre savaş cephesini ziyaret etmek ve incelemelerde bulunmak üzere 9 Aralık 1915'te Bağdat'tan Halife vapuru ile hareket etmiş ve 11 Aralık 1915 günü öğle vakti cepheye ulaşmıştı. Irak Kumandanı Nurettin Bey, Goltz Paşa'ya refakat etmek üzere Binbaşı Mehmet Emin Bey'i görevlendirmişti. Goltz Paşa'nın beraberinde Altıncı Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey, Alman Kurmay Albay Bopp, Alman Binbaşı Restorf, Kurmay Yüzbaşı Safvet ve birkaç karargâh subayı daha bulunmaktaydı.²⁰ Mehmet Emin Bey, Goltz Paşa'nın cepheyi ziyaretindeki asıl maksadın Rusların Hemedan'ı işgal ettiklerini öne sürerek cepheden takviyeli bir alayı çekip, İran'a göndermek olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu alay İran'a gönderilecek kuvvetlerin ilk kademesini teşkil edecekti. Mehmet Emin Bey eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Karargâha gelişinin ertesi günü, Kumandan küçük yeşil çadırında amacını açıkladı. Rusların İran içerisindeki durumunu, gelecekte Bağdat'ı tehdit edebilecek teşebbüs ve çalışmalarını net olarak*

18 Kutü'l-Amâre Hücüm ve Muhasarası-Bir Osmanlı Subayının Hatırası, a.g.e., s.155.

19 TNA CAB 44/35, s.98.

20 Kutü'l-Amâre Hücüm ve Muhasarası-Bir Osmanlı Subayının Hatırası, a.g.e., s.164; TNA CAB 44/35, s.98.

izah ederek bu yakın tehlikeye karşı şimdiden küçük bir müfrezenin hazırlanarak İran'a gönderilmek üzere Bağdat'a sevk edilmesini Kumandan beye teklif etti.”²¹

Süregelen taarruzlar ve özellikle Aralık 1915 ayının son günlerinde Irak ordusunda yaşanan ağır kayıpların birliklerin geri kalanında açtığı boşluğu doldurmak için takviye ve destek askerine fazlasıyla ihtiyacı olan Albay Nurettin Bey, Goltz Paşa'nın bu teklifini haklı olarak belli belirsiz bir memnuniyetsizlikle karşılamıştı. Çünkü Rauf Bey'in sefer birliklerinin dağılması ile henüz kapanmış olan İran sahnesi, bu yüzden yeni yeni faaliyet ve maceraların temel yeri olacak ve Dicle Cephesi'ni az veya çok zarar altında bırakacaktı. Bundan başka kendisinden sürekli fedakârlıklar isteyen kuşatma altındaki Kut Kalesi önünden ne geriye ve ne de yeniden açılacak başka bir cepheye gönderecek tek bir askeri yoktu. Nurettin Bey, bu düşüncelere rağmen yapılan teklifi reddedememişti. Yaşça, rütbece ve nihayet makamca kendisinden yüksek olan Goltz Paşa'nın bu arzusunun çok kritik bir döneme girmiş olan ilişkileri büsbütün bozmamak adına kabul etmek zorunda kalmıştı. Mehmet Emin Bey'in düşüncesine göre, bu teklif yüz yüze görüşmeyle değil, yazı ile gerçekleştirilmiş olsaydı, büyük ihtimalle reddedilirdi. Bu sebeple bir cephe ziyaretinde bulunulmuş ve teklif dahi yüz yüze ve pek de reddedilemeyecek bir tarzda yapılarak, ziyaretin esas gayesi elde edilmişti. Mehmet Emin Bey'in sonradan oluşturulan İran Cephesi'nin zarar ve tesiri yalnız bu birkaç taburluk kuvvetin kaybıyla sınırlı kalsaydı nispeten hoş görülebilirdi mütalaası da dikkat çekicidir. Mehmet Emin Bey, Albay Nurettin Bey'in komutanlık makamından alınmasının altında ileride aynı talepte bulunulduğunda bundan doğacak olan itiraz endişesi yattığını düşünmektedir. Zira, Nureddin Bey'in Irak Cephesi'nden ayrıldığı 10 Ocak 1916 tarihine kadar Dicle Cephesi zararına olarak İran Grubu'na hemen hiçbir kuvvet gönderilmemiş, ne zaman onun yerine Albay Halil Bey görevi devralmış, o zaman birbiri ardına hatırı sayılır miktarda kuvvet, İran Cephesi'ne gönderilmişti.²²

4. Doğuya Yönelik Alman Emelleri ve İran Cephesi'nin Açılmasından Doğan Zararlar

Savaşın başlangıcından itibaren Almanya ve Osmanlı Devleti, İran'ı Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı mücadeleye teşvik için çaba harcamaktaydı. Çünkü Afganistan üzerinde umulan etkinin görülmesi ve Hindistan'da da halkın İngilizlere karşı isyana teşvik edilebilmesi bakımından bu bölge büyük önem arz etmekteydi. Tüm İran üzerinde Türk-Alman hâkimiyeti kurma amacı ile Osmanlı ve Alman Genel Karargâhlarında İran seferine yönelik çalışmalar başlatılmıştı.²³ Mehmet Emin Bey, İran seferine fazlasıyla karşıydı. Eserinde İran Cephesi'ni açmak için ortada hiçbir askerî gereklilik olmadığını vurgulamaktadır. Buna binaen Almanlar tarafından dile getirilen sebeplerin neredeyse tamamının hayali veyahut abartılı olduğunu düşünmektedir. Yazara göre esas amaç açığa çıkarılmıyordu. Hâlbuki o amaç herkesin bildiği üzere Alman nüfuzunu doğuya hâkim kılma fikri ile açıklanabilirdi.²⁴

21 TNA CAB 44/35, s.98-99.

22 TNA CAB 44/35, s.101.

23 Avcı, a.g.e., s. 169-170.

24 Alman Mareşal Liman von Sanders'in 4 Kasım 1918'de Karadeniz'de yazılan *“Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepleri”* adlı raporunda İran operasyonlarının tamamen Alman Genelkurmaylığı tarafından planlandığı ve yürütüldüğüne ilişkin görüşleri de konuya açıklık getirmesi açısından ayrıca önemlidir: *“Türk kuvvetleriyle İran'da zemin kazanmak yolunda Almanlar tarafından tasarlanan ve mütemadiyen tekrarlanan teşebbüsler, sadece başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Alman Yüksek Kumandanlığı tarafından sevk ve idare edilen XIII. Türk Ordusu'nun 1916'da İran'ın içlerine doğru girişi, Bağdat'ın elden gitmesinde başlıca amil olmuştur. Alman Yüksek Kumandanlığına 1916 Ekim ayında göndermiş olduğum, ve yukarıda zikrettiğim, raporumda, böyle bir hareketin hatalı olduğuna, daha o zaman işaret etmiştim.”* (Kurat, a.g.m., s.79).

Mehmet Emin Bey eserinin bu başlığı altında Kirmanşah'taki Alman misyon faaliyetleri ve genel olarak İran üzerine olan Alman emellerinin Bağdat'taki Altıncı Ordunun gerilerine nasıl Rus tehdidini getirdiğini açıklamaktadır.²⁵ Ona göre Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'de İstanbul'u, Şam'ı ve Kudüs'ü kapsayan ziyaretinde başlayan Almanların Doğu'ya doğru yayılma siyaseti, harbin ilanı ile iyice kendini belli etmişti. Savaşın patlak vermesi ve Türkiye'nin Merkezi Devletlerin yanında harbe girmesi bu siyasete yeni bir itici güç vermişti. Doğuya hâkim olma yönündeki Alman misyonu için Binbaşı Klein'in gönderilmesi plândaki ilk hareketlilikti. Başboş müfrezelerden oluşan bu seferin amacı, İngilizlerin Abadan'daki petrol rafinerisinin tahrip edilmesi idi, ancak o dönemde Irak ve Havalisi Umum Kumandanı olan Yarbey Süleyman Askerî Bey'in engellemesi karşısında bu amaç gerçekleştirilememişti. Binbaşı Klein'in sonuçsuz kalan bu girişimini "Rauf Bey Seferî Kuvvetleri" ile birlikte hareket eden İran Alman Askerî Ataşesi Kont Kanitz'in seferi takip etmişti. Hüseyin Rauf Bey, gelecekte Irak'ın bağımsızlığını hayal etmekte olan Bağdat'taki Hukuk Mektebi öğrencilerini himayesine alarak, bu kişileri cephane ve silahla donatmıştı. Rauf Bey, İstanbul'dan yeterli derecede para sağlayıp askerlerini hazırladıktan sonra İran sınırlarına gelmişti. Bu esnada Kont Kanitz de büyük paralarla İran'a ulaşmak üzere idi. Kont'un altınları ve Rauf Bey'in birliği ile birlikte büyük ve heybetli bir ordu kurulacak ve bunun ilk işareti olarak İran'ın, Belucistan'ın, Hindistan'ın altını üstüne getireceklerdi. Rauf Bey, uzun süre Hanikin ve Kasr-ı Şirin önünde beklemiş ve Kerend'te grupları dağılmıştı. O esnada Tahran'daki Alman Bakanın bir takım önlemler alması ile seferin sonlandığı dedikoduları yayılmıştı. Osmanlı'nın İran'daki prestijini sarsmak ve İran'da tek başına Alman hâkimiyetini sağlamak üzere Bakan kendi birliğini kurmuştu. İran'a inanılmaz büyük bir hazineyle giden Kont Kanitz'in sonu ise sır gibi saklıydı. Bir söylentiye göre para için cinayete; ikinci bir söylentiye göre büyük harcamalara mâl olan bu seferden başarısız çıktığı için suikasta kurban gitmişti; üçüncü bir söylentiye göre ise hazinesi ile birlikte kaçıp, kaybolmuştu.²⁶ Sonuçta, Almanların tek başlarına Doğu'ya hâkim olmak için yapmış olduğu ikinci girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu planı, Osmanlı birliklerinin etkisini küçümseyerek, altın dağıtarak gerçekleştirmek istemişlerdi. Fakat plan tutmamış ve İran'da yüklü miktarda altın boşu boşuna harcanmıştı.²⁷

Mehmet Emin Bey, Almanların bu başarısız iki girişiminden sonra son olarak Altıncı Ordu'nun teşkili ve komutanlığına Goltz Paşa'nın getirilmesinin tamamen planlı olduğuna inanmaktadır. Goltz Paşa, Osmanlı Başkumandanlığı Vekâletinden emir alıyor görünse de asıl talimatları gizli olarak Alman makamlarından almaktaydı. Goltz Paşa'nın Alman gizli emel ve talimatları doğrultusunda İran'da yürüteceği faaliyetler için mutlaka silahlı bir kuvvete ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu noktada Goltz Paşa, Albay Nurettin Bey'den üç tabur piyade, iki makineli tüfek ve iki toptan ibaret küçük bir birliğin Irak Cephesi'nden kaydırılarak, İran Cephesi'nin oluşturulması için hazır hâle getirilmesini istemişti. Mehmet Emin Bey'in ifade ettiği Irak Komutanlığınca teşkil edilen ve "Şevket Bey Müfrezesi" adı verilen birlik, üç tabur piyade, 1 mitralyöz bölüğü ile dört adet sahra topu, ve 1 adet dağ bataryasından ibaret olarak Goltz Paşa'nın 1915 Aralık ayındaki cephe ziyaretinin hemen

25 Binbaşı Mehmet Emin Bey'in, *von der Goltz, İran'daki Alman menfaatleri koruma uğruna Dicle'deki Türk çıkarlarını tehlikeye sokarak adaletsizce davranmıştı*, ifadesine ilişkin olarak eserin İngilizce tercümesinin özet kitapçığında yapılan atıfta, bu ifadenin doğru olmadığı belirtilerek, Goltz Paşa'nın İran teşebbüsünün sadece Irak'taki Altıncı Osmanlı Ordusu'nun gerilerini korumak ile sınırlı olduğu, açıklamasının yapıldığı görülmektedir." Colonel F. E. G Talbot, Summary of the Attack and the Siege of Kut-al-Amara,, TNA, CAB 44/34.

26 Kont Kanitz'in suikasta kurban gittiği belirtilmektedir. TNA, CAB 44/34.

27 TNA, CAB 44/35, s. 104-105; *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası-Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, a.g.e., s.168-169.

sonrasında 17 Aralık 1915'te nehir yolu ile Bağdat'a gönderilmişti.²⁸ Ancak, Şevket Bey Müfrezesi oraya ulaştıktan sonra başlangıçta müfrezeden 1 piyade taburu, 1 mitralyöz bölüğü ve 1 adet dağ bataryası alınarak, Alman binbaşılardan Reith'in emrinde Hanikin yoluyla İran'a sevk edilmişti. Bahse konu birlik, 7 Ocak 1916 tarihi itibarıyla Kirmanşah'a ulaştıktan sonra "İran Grubu" adıyla Alman Albay Bopp'un emrine girmişti.²⁹ Çok geçmeden Şevket Bey Müfrezesi, Rusların önce dikkatini ve ardından da ordularını bölgeye çekmişti. Mehmet Emin Bey, bu noktada "*Kuvvet, kuvveti çeker*", yorumunu yapmaktadır. Gerçekten de hızlı biçimde Kafkas Cephesi'nden, İran toprağına geçirilen hatırı sayılır miktarda piyade ve süvari alayları, 1915 yılı Aralık ayının sonlarında öncü birlikleriyle Albay Bopp'un oluşturduğu zayıf perde hattına saldırmaya başlamıştı. Tam bu noktada Mehmet Emin Bey eserinde, İran Cephesi'nin açılmasına sebebiyet vermesinden dolayı Mareşal von der Goltz için "İran macerasının kalbi ve ruhudur," ifadesini kullanmaktadır.³⁰

Altıncı Ordu'da Goltz Paşa'nın Kurmay Başkanlığı görevini icra eden Albay Kâzım (General Karabekir) Bey de günlüklerinde Rusları bu şekilde Tahran'a kadar kuvvet sevk etmeye iten sebeplerin başında Almanların tahriklerinin geldiğini ifade etmektedir.³¹ 1916 yılının Şubat ayına gelindiğinde İran'daki durumun daha da vahim bir hâl aldığı görülmektedir. Almanya'nın İran misyonu temsilcisi Albay Bopp, Goltz Paşa'ya Rusların tekrar Kirmanşah istikametinde ileri harekete başladıklarını bildirmiş, ve elinde hiç ihtiyat kuvvet bulunmadığından birkaç gün zarfında tam bir yenilgi olacağını yazmıştı. Bunun üzerine Goltz Paşa, bu sırada Kut Cephesi'ni takviye kuvvet olarak Bağdat'a gelmekte olan 2.Tümen'den bir kısım kuvveti alarak, bu kuvvetin Albay Bopp emrine İran'a sevk edilmesine karar vermişti. Bununla beraber bu yardım, 24 Şubat 1916'da Kirmanşah'ın Rusların eline geçmesine engel olamamıştı. Bu durum ile ilgili olarak Goltz Paşa'nın hatıratında yaptığı şu değerlendirme Mehmet Emin Bey'in iddialarını doğrulamaktadır: "*Kirmanşah elden gitti ve bu durum Batı İran'daki vaziyetimizi fena hâlde sarstı. İran milliyetperverleri Bağdat'a kaçıyorlar. Kut civarında da kat'î netice yaklaşıyor. İngilizler gittikçe daha ziyade yakına sokuluyorlar. Bunlara karşı üstünlüğümüzü temin edecek olan kuvvetlerden bir kısmını İran'a göndermeye mecbur olduk. Lâkin bu gönderilen kuvvetin kâfi gelip gelmeyeceği ve vaziyette bir değişiklik yapıp yapmayacağı çok şüphelidir. El-*

28 Taş, a.g.e., s. 38.

29 Goltz Paşa, yaveri Restorff, Bopp ve Almanya'nın yeni Tahran Başkonsolosu Dr. Vassel ile birlikte 29 Aralık 1915'te Bağdat'tan hareketle 1 Ocak 1916'da Kirmanşah'a ulaşmıştır. Kirmanşah'ta Tahran Elçisi Prens Reuf, Askeri Ataşe Kanitz, Binbaşı Fritz Klein ve Almanya'nın tarafında yer alan İranlı politikacılarla bir araya gelerek durumu düzeltmeye çalışmıştır. Albay Bopp'u İran cephe kumandanı olarak orada bırakmış, onu kendisine vekil tayin etmiştir. Başlangıçta İran'daki faaliyetlerden son derece umutlu olan Goltz Paşa, İran'da bulunduğu süre zarfında bu teşebbüsün olası birliği konusunda büyük bir karamsarlığa düşmüştü. Goltz Paşa, Bağdat'ta ve Batı İran'da vaziyeti bizzat yakından gördükten sonra Osmanlı-İran sınırındaki savaşın sevk ve idaresinin tahmin ettiğinden çok daha güç olacağını anlamıştı. Ona göre İran'daki siyasi ve askerî durum Berlin'de de; İstanbul'da da doğru değerlendirilmemişti. Başlangıçta İran halk ve aşiretlerinden çok şeyler bekleyen Goltz Paşa'nın giderek umudu kırılmaya başlamıştı. O, daha Aralık 1915 ayı sonunda "İran'daki siyasi hareketimiz tamamıyla akim kalmıştır," cümlesini hatıra defterine kaydetmişti. [L. Jehuda Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)*, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 168; Yılmaz, a.g.e., s. 142-143].

30 TNA, CAB 44/35, s. 107.

31 Albay Kâzım Bey'e göre İran'daki gelişmeler ve Ruslarla müttefiklerinin birbirlerinin yükünü azaltmak için yaptıkları manevralar, endişe vericidir. Bu hususta başından beri birtakım endişeleri olan ve Almanların davranışlarını tasvip etmeyen Kâzım Bey şu mütalaada bulunmaktadır: "*Zavallı İran'ın vaziyeti hakkında mütalaa serdine lüzum kalmıyor. Fena olan cihet şu ki, Almanlar da kendi hesaplarına çalıştıklarından ileride Irak Cephesi'ni zarara sokacak olan münasebetsizlikleri, Türk kanıyla durdurmaya çalışacağımıza şüphe etmiyordum. Almanların bütün gayretleri İran'a fazla düşman kuvvetleri celp etmektedir. Bu suretle Alman ordusuna yardım ettikleri gibi şimdiden taraftar ve nüfuz kazanarak harp sonunda İran'da bazı siyasi kazançlar teminine çalışıyorlar.*" [Hamit Pehlivanlı, "Kâzım Karabekir Irak Cephesi'nde", I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 28-29 Nisan 2016 Mardin, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını*, Ankara, 2016, s.257].

*Cezire'nin müdafaası oldukça güçleşecek, binaenaleyh İran'ın tekrar zaptı lâzım. Fakat hangi kuvvetlerle...*³²

1916 yılının Şubat ayında yaşanan bu gerginlik bir süreliğine bertaraf edilse de Kut Cephesi'nde General Aylmer komutasındaki İngiliz kurtarma birlikleri ile Osmanlı kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar devam etmekteydi. İngiliz kurtarma birliklerinin 7-8 Mart 1916 gecesi Sabis tepesine başlattığı harekât, 10 Mart 1916 günü başarısız bir şekilde sonuçlanmıştı. Sakin geçen bir ay sonrasında 5-9 ve 18 Nisan 1916 tarihlerindeki İngiliz saldırıları da bir sonuç vermemişti.³³ Irak Cephesi'nde bu gelişmeler olurken Goltz Paşa bir yandan İran'daki gelişmeleri takip etmekteydi. Altıncı Ordu karargâhının bulunduğu Bağdat şehrinden zaman zaman cepheyi ziyaret eden Goltz Paşa, Mart ayının sonunda yaptığı cephe ziyaretinden 29 Mart 1916 akşamı Bağdat'a dönmüştü. Goltz Paşa 9 Nisan 1916 tarihi itibarıyla Birinci Dünya Savaşı esnasında ordu içinde çok sık görülen tifüs (lekeli humma) hastalığına yakalanmıştı. 17-19 Nisan 1916 tarihleri arasında Beyt-i İsa Muharebeleri devam ettiği bir dönemde Goltz Paşa, 11 günlük bir hastalık sürecinin ardından 19 Nisan 1916'da vefat etmişti.³⁴ Mehmet Emin Bey, Goltz Paşa'nın vefatı ile ilgili olarak eserinde, *"Ne yazık ki Goltz Paşa, 19 Nisan'da tifüsten ölmesi sebebiyle İran'ı fetih planının başarısızlığını göremedi"*, mütalaasında bulunmaktadır.³⁵ Buna karşılık 29 Nisan 1916'da General Townshend ve 13.309 kişiden ibaret İngiliz-Hint tümeninin teslim alınmasıyla gerçekleşen Kutü'l-Amâre zaferi sonrasında Alman kaynaklarında bu zaferin kazanılmasını hazırlayanın Goltz Paşa olduğu öne sürülmekte ve şu tarz yorumlara yer verildiği görülmektedir: *"Bu parlak zaferden dolayı Ordu Komutanı olarak başarısının taçlandırılmasını Mareşal von der Goltz yaşayamadı. Kutü'l-Amâre zaferini mükemmel bir şekilde hazırlayan von der Goltz, İngilizlerin teslim olmasını göremedi"*.³⁶

Mehmet Emin Bey Kutü'l-Amâre'nin tesliminden sonra cephede gelişen olayları şöyle yorumlamaktadır: *"General Baratof'un Osmanlı sınırlarında görünmesi ile talihsiz müfrezesini daima yüzlerce kilometre geriden sevk ve idare eden Alman Albay Bopp'un, hudut civarlarındaki İran Grubu'na gereksiz biçimde geri çekilme emrini verdikten sonra diğer Alman subaylarıyla beraber Bağdat'a doğru sıvışıp gitmesi, Kutü'l-Amâre'nin geri alınmasının hemen sonrasına ve 6.Tümenin Bağdat'a ulaşması sıralarına tesadüf etmişti. Altıncı Ordu, Bağdat'tan 6.Tümeni koşturarak 3 Haziran 1916'da Hanikin Muharebesi neticesinde Rus General Baratof'un taarruzunu kırdı. Hiç lüzum ve ihtiyaç olmadığı hâlde Kutü'l-Amâre Cephesi'nden getirdiği 13.Kolordunun elde kalan birlikleri ve müstakil süvari tugayı ile Hanikin Cephesi'ni güçlendirerek, Rusları yavaş yavaş Kirmanşah'a doğru geriye sürmeye başladı. Alman üst makamlarının emir ve telkinleri ile 13.Kolordu'nun yeni ve neticesiz bir macera peşinde İran'a daldırılmasına, Osmanlı menfaatleri ve amaçları adına hiçbir sebep yok gibiydi. İran Cephesi'nde az bir birlik bırakıp geri kalan birlikleri yine Kutü'l-Amâre cephesine iade etmek bence en uygun hareket olurdu. Maalesef öyle yapılmadı ve 13.Kolordu İran içlerine, Hemedan kuzeyine kadar sürüldü. Gittikçe artan ve hazırlıklarını tamamlayan İngiliz ordusu karşısında, sadece zayıf 18.Kolordu bırakıldı. Sayı olarak düşmanın ancak beşte biri oranında ve mühimmat ve araç olarak da çok gerisinde olan bu kolordu, Kutü'l-Amâre Cephesi'ni doğal olarak muhafaza edemedi. 25 Şubat 1917'de*

32 Yılmaz, a.g.e., s.151-152.

33 Özden, a.g.m., s.352.

34 BOA, HR.MTV.768-14.

35 Attack and the Siege of Kut-al-Amara by Muhammed Amin Bey (Trans. by Lt.-Col.G.O.de R.Channer), TNA, CAB 44/34.

36 Necmettin Alkan, "Alman Askerî Kaynaklarına Göre Kutü'l-Amâre", *Kütü'l-Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016, Mardin) Bildiri Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. 514-515.

Kutül-Amâre'yi ve 11 Mart 1917'de de Bağdat'ı kaybetti. Hemedan civarından çok geç yardıma çağrılan 13.Kolordu Bağdat savunmasına yetişemedi. Bağdat'ın kaybı, 6.Ordu için bozgun ve felaketin başlangıcı oldu. Peş peşe gelen felâketler ve Osmanlı ordusunun temelini sarsan kıtlık ve sefaletler işten bundan sonra ve hemen kesintisiz biçimde harbin sonuna kadar devam etti.”³⁷

1916 yılının Şubat ayında Altıncı Ordu Komutanlığı'nda 13.Kolordu Komutanı olarak göreve başlayan Albay Ali İhsan (General Sabis) Bey'in hatıratında yapmış olduğu açıklamalar, Binbaşı Mehmet Bey'in bu iddialarını doğrular niteliktedir: *“Gerçi Goltz Paşa ölmüştü. Fakat onun yerine Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşa'nın yanına verilen Alman kurmay başkanları Alman Genelkurmayının emirlerini dinliyor ve İran'da meşgul Alman subaylarının yalanlarına inanıyorlardı. Mesela Miralay Bopp isminde bir Alman evvelce İran'daki Rusları ehemmiyetsiz gösterir ve Acem jandarmaları ve aşiretleriyle iş göreceğini ileri sürerken, Ruslar bir hamle yapınca Kirmanşah'tan Bağdat'a kadar kaçmayı göze almış idi. Enver Paşa'ya gelince o da İran'ı istila edip İran halkından düzenli bir ordu vücuda getirmek ve bu ordu ile Kafkas Cephesi'ndeki Rus kuvvetlerinin arkasını almak, Azerbaycan'ı Turan'ı, Türkistan'ı istila etmek hülyasına düşmüştü.”³⁸* Binbaşı Mehmet Emin ve Albay Ali İhsan Bey'in ifadelerinden Goltz Paşa'nın vefatından sonra da Alman Genelkurmayının bir türlü İran ve hatta Afgan hayalinden kendini kurtaramadığı anlaşılmaktadır.³⁹ 1922 yılında Askeri Matbaa tarafından basılan *“Bağdat ve Son Hadise-i Ziyai”* adlı eserinde de Mehmet Emin Bey, Bağdat ve Irak'ın kaybına sebep olan askerî hataların başında İran Cephesi'nin yaratılmasının yattığını, yinelemektedir. Ona göre, bu politika dünyaca ünlü bir asker olan ve Osmanlı Altıncı Ordusu'nda göreve başlayan Goltz Paşa döneminde 1915 Aralık ayında Irak Cephesi'nden asker çekilmek suretiyle başlatılmıştı.⁴⁰

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey'in Altıncı Ordunun kurulması ve Goltz Paşa'nın bu makama getirilmesi ile başlayan sürecin Bağdat'ın kaybı ile noktalandığına ilişkin önemli tespit ve izlenimlerine yer verilmiştir. Başkomutanlık Vekâleti hem Irak Cephesi'ni, hem de İran işlerini takip etmek üzere 1915 yılının Ekim ayında teşkil ettiği Altıncı Ordu Komutanlığı'na Alman Mareşal von der Goltz'u atamıştı. Uzun yıllar Osmanlı ordusunun modernizasyon çalışmalarını yürüten Goltz Paşa, aynı zamanda Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'a yapılacak girişimlerini de yönetecekti. Goltz Paşa'ya Osmanlı Başkomutanlığı tarafından Alman askerî makamlarının telkinleriyle İran'daki Rus ve İngiliz birliklerini buradan çıkararak, İran'ın bağımsızlığını sağlamak üzerine direktif verilmişti.

Binbaşı Mehmet Emin Bey'in eserindeki temel düşünce, Goltz Paşa'nın İran misyonuna büyük önem atfederek, Irak Cephesi'ni tehlikeye atmış olduğu yönündedir. Goltz Paşa, Irak'ın zayıf ordusundan 1915 yılının Aralık ayı sonlarında yaklaşık iki bin asker ve dört

37 TNA, CAB 44/35, s.115-116; *Kutül-Amâre Hücum ve Muhasarası-Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, a.g.e., s.173-174.

38 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c. III, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.206, 211.

39 Mehmet Emin Bey ve Ali İhsan Bey'in iddialarının aksine eserin bir takım ilave yorumlarla birlikte hazırlanan İngilizce özet kitapçığında yer alan değerlendirmeler dikkat çekicidir. Buna göre; 1916 yılının Nisan ayında Şevket Bey'in ufak müfrezesi dışında Alman misyonu İran'dan tamamiyle çekilmişti. Von der Goltz, 19 Nisan'da 1916 tifüsten vefat etmişti. Binbaşı Mehmet Emin Bey'in eserinde Goltz için yaptığı “İran seferinin kalbi ve ruhudur,” açıklamasında haksız olduğu belirtilmektedir. Bahse konu metinde; İran'a yapılan sonraki Osmanlı ilerlemelerinde ve 11 Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesinde Alman planlarının bir etkisi olmadığı, bunun tamamen savaş sonrası toprak kazanımı için yapılmış Turancılık fikrinin bir sonucu olduğu yönünde değerlendirmeler, yer almaktadır. Colonel F. E. G Talbot, “Summary of the Attack and the Siege of Kut-al-Amara,” TNA, CAB 44/34.

40 Binbaşı Mehmet Emin, *Bağdat ve Son Hadise-i Ziyai*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1922, s.32.

Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey'in Kaleminden Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu
Komutanlığı ve İran Operasyonları

topu çekip, İran'a göndererek İran Cephesi'ni yaratmıştı. Goltz Paşa'nın 1916 yılının Nisan ayında Bağdat'ta tifüsten vefat etmesinin ardından bu politika, Başkomutanlık Karargâhı ile Altıncı Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa tarafından devam ettirilmişti. Mehmet Emin Bey bahse konu eserinde; "İrak'ın temel kaynaklarını aktarmasına sebep olan İran Cephesi'nin açılmasının altında yatan sebebin iddia edildiği üzere Rusların Altıncı Ordu gerilerini tehdit edebilecek varlık ve faaliyetlerinin değil, Doğu'ya yönelik Alman emelleri olduğunu" ifade etmektedir. Mehmet Emin Bey, İran Cephesi'nin açılmasından doğan zararı, Irak'ın ebediyen kaybedilmesi ile özetlemektedir. Bu bağlamda Goltz Paşa'nın İran'da Alman talimatları doğrultusunda 1915 yılı sonlarında başlattığı faaliyet, Rusları İran içlerine girmeye sevk etmiş ve 11 Mart 1917'de gerçekleşen Bağdat'ın kaybına gidecek sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Dolayısıyla Binbaşı Mehmet Emin Bey, Altıncı Ordu Komutanı Mareşal von der Goltz'u, İran macerasının kalbi ve ruhu olarak görmekte ve Bağdat'ın kaybına giden süreçten sorumlu tutmaktadır.

Kaynakça

- Alkan, Necmettin (2016), "Alman Askerî Kaynaklarına Göre Kutü'l-Amâre", *Kûtü'l-Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin) Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ss.499-521.
- Atabey, Figen (2016), "Kûtü'l Amâre Kuşatmasına Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı Pak Zaferi", *Kûtü'l-Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin) Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ss.203-229.
- Avcı, Orhan (2004), *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Binbaşı Mehmed Emin, *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası*, TNA CAB 44/35.
- Binbaşı Mehmet Emin (2016), *Attack and the Siege of Kut-al-Amara by Muhammed Amin Bey* (Translation: G.O.de R.Chaner) Summary: F. E. G Talbot," , TNA CAB 44/35.
- Binbaşı Mehmet Emin (2016), *Kutü'l-Amâre Hücum ve Muhasarası-Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak, yay. haz. Sezai Dumlupınar), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Binbaşı Mehmet Emin (1922), *Bağdat ve Son Hadise-i Ziyai'*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918*, (2002), c. III, kıs. II, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Çolak, Mustafa (2014), *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Demirtaş, Bahattin - Alpaslan Mustafa (2016), "Askerî Raporlar ve Hatıratlara Göre Irak Cephesi", *Kûtü'l Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016- Mardin) Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ss.79-95. _
- Genelkurmay ATASE Arşivi, BDH, 3603-3-28-0.
- Genelkurmay ATASE Arşivi, BDH, 3604-7-11.
- Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi* (1953), 168 sayılı Ordu Dergisi Eki, İstanbul: K.K.K. Askeri Basımevi.
- Karabekir, Kâzım (2001), *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar* (yay. haz. Orhan Hülagu-Ömer Hakan Özalp), İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, Kâzım (2011), *Birinci Dünya Savaşı Anıları* (yay. haz: Ziver Öktem), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kış, Salih (2017), "Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü", *History Studies*, Vol. 3, ss.121-139.
- Kurat, Akdes Nimet (1966), *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Pehlivanlı, Hamit (2016), "Kâzım Karabekir Irak Cephesi'nde", *I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin) Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ss.239-261.
- Metin, Barış (2012), *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Özden, Kemal (2016), "Hans Von Kiesling'in Gözünden Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kutü'l-Amâre ve İran Operasyonları", *I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin) Bildiri Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, ss. 337-363.
- Sabis, Ali İhsan (1991), *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c. III, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Sarısaman, Sadık (1994), *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Taş, Necati (2014), *Nurettin Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Yılmaz, Faruk (2012), *Colmar Von Der Goltz, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hatıratı"*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Wallach, L. Jehuda (1985), *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)*, (çev. Fahri Çeliker), Ankara: Genelkurmay Basımevi.